

RUMANTSCH

FACTS & FIGURES

Domenas d'adiever dal rumantsch

Scola

Il sistem scolastic grischun sa basa sin la Lescha da scola chantunala (vesair Cudesch da dretg grischun, 421.000) sco era sin ils plans d'instrucziun per ils differents stgalims da scola. Las vischnancas dal Grischun determineschon la lingua d'administrasiun e d'instrucziun en atgna cumpetenza. Il chantun metta a disposiziun a las scolas primaras rumantschas ils meds d'instrucziun necessaris en lingua rumantscha. Responsablas per quai èn la Cumissiun per meds d'instrucziun e la Chasa editura chantunala per meds d'instrucziun.

La nova Lescha da scola chantunala (en vigur dapi il 1-8-2001), l'Ordianziun executiva tar la Lescha da scola ed ils plans d'instrucziun distinguan tranter scolas primaras da lingua tudestga, taliana e rumantscha. Il rumantsch po esser lingua d'instrucziun (RLI) u rom d'instrucziun (RRI).

Il chantun Grischun quinta 208 vischnancas (2003). Da quellas sa chattan 116 en il territori tradiziunal rumantsch che sa servan sco suonda dal rumantsch e dal tudestg en scola:

Da la scolina a l'universidad

Stgalim da scola	LI	Dotaziun d'uras/remartgas
Scolina	R	En il Grischun mainan 80 vischnancas ina scolina rumantscha, 10 vischnancas ina scolina rumantsch-tudestga. En vischnancas al cunfin linguistic (vischnancas bilinguas u vischnancas rumantschas anc betg cumpletta-main germanisadas) mainan per part parallelamain scolinas en lingua rumantscha e tudestga, sporadicamain er scolinas maschadadas. A Cuira maina la Lia Rumantscha dapi il 1954, cun sustegn da la citad, ina scolina rumantscha. Las scolinas rumantschas han ina funcziun impurtanta per il mantegniment e la promoziun da la lingua e per l'integrasiun linguistica dad uffants da linguas estras. Il chantun garantescha il mantegniment da scolinas rumantschas cun la furnaziun da mussadras e mussaders da lingua rumantscha.

En las scolinas rumantschas è il mund linguistic anc en urden, er sch'ìls uffants percorschan plaunet ch'i dat anc ina segunda lingua, il tudestg, che vegn ad influenzer quel en moda decisiva.

Stgalim da scola	LI	Dotaziun d'uras/remartgas
Scola primara	R	Da las 116 vischnancas grischunas en il territori tradizionalmain rumantsch (2003) mainan 78 ina «scola rumantscha» (rumantsch sco lingua d'instrucziun al stgalim primar, tut tenor vischnanca er be fin a la 3. classa; da la 4. fin 6avla classa tudestg sco rom).
	R/T	Duas vischnancas mainan ina «scola bilingua» (Samedan, Puntraschigna).
	T	18 vischnancas mainan ina scola tudestga cun rumantsch sco rom (2-5 lecziuns/emna, per regla durant l'entir temp da scola obligatori, sporadica-main er be fin a la 3. classa).
	T	17 vischnancas mainan ina scola tudestga, senza rumantsch.
	T/Ta	Ina vischnanca (Beiva) maina ina scola tudestga e taliana.

Models grischuns per la scola populara cun lingua rumantscha			
	Scolina	Scola primara 1. cl., 2. cl., 3. cl., 4. cl., 5. cl., 6. cl.	Stgalim superiur
RLI	Rumantsch (100%)	Rumantsch (100%)	Rumantsch (87/85%) Tudestg
			Rumantsch (14/12%) Tudestg
RRI	Rumantsch Tudestg	Rumantsch Tudestg	

Rumantsch en moviment:
Il nov med d'instrucziun en 5 toms per
l'educaziun fisica en lingua rumantscha
simbolisescha vitaliad.

Stgalim da scola	LI	Dotaziun d'uras/remartgas
Stgalim superiur	T	A partir da l'onn da scola 2002/03: en vischnancas cun scola fundamentala rumantscha al staglim primar 3 lecziuns/ emna rumantsch sco rom obligatori; en vischnancas cun scola fundamentala tudestga u taliana datti en la 2./3. classa la pussaivladad da frequentar 3–5 lecziuns/emna rumantsch sco rom facultativ/rom d'elecziun obligatori.
Scola professionala	T/R/Ta	1 lecziun da rumantsch per di da scola (obligatori per tut ils emprendists da lingua materna rumantscha). L'onn 1996 è vegnì introduci il nov plan d'instrucziun da basa per l'instrucziun da furmaziun generala a las scolas commercialas. Als emprendists da lingua materna rumantscha a la Scola professionala artisanala a Cuira è fin alura vegnì instrui il rom rumantsch enstagl tudestg. Tenor il nov plan d'instrucziun da basa na pudeva questa regulaziun betg pli vegnir mantegnida. L'instrucziun betg specifica a las scolas professionalas a Glion e Cuira vegn generalmain manada a moda bilingua rumantsch/tudestg. Per l'instrucziun generala exista dapi l'avrigl 2000 l'uschenumnà model da splitting: la scola professionala a Cuira porscha rumantsch sco rom facultativ supplementar, premess che l'interess è avant maun. L'instrucziun da rom ha lieu sco fin uss en la scola professionala cumpetenta tenor la repartiziun dals circuls da scola. La fasa d'emprova per quest model da splitting dura anc fin il 2008. A la Scola agricola «Plantahof» a Landquart è vegnids instruids dal 1992 al 1996 dus roms en lingua rumantscha (medischa veterinara e gestiun commerciala; sistì il 1997 per mancanza d'interess). A las scolas commercialas a Samedan e Glion: instrucziun da la corrispondenza e d'in ulteriur rom en rumantsch.
Scola media	T/R/Ta	Fin a la fin dals onns 90 han ils scolars da lingua materna rumantscha absolvì il medem program da furmaziun sco lur conscolars da lingua tudestga. L'instrucziun en il rom rumantsch ha gì lieu per els en duas lecziuns emnilas supplementaras. La revisiun da la Lescha davart las scolas medias dals 27-9-1998 ha revalità fermamain la posiziun dal rumantsch sin quest stgalim. A partir da l'onn da scola porschan las scolas medias en il Grischun ina maturitad bilingua (rumantsch/tudestg). Sper il rom rumantsch vegnan instruids dus ulteriurs roms da basa en lingua rumantscha. Suenten la refurma da la scola media pon ils gimnasiast uss er tschermer rumantsch sco emprima lingua, sco lingua estra, sco rom d'accent u sco rom facultativ.
Scola media da diplom	D/R/I	En ils novs plans d'instrucziun da la Scola media da diplom a Cuira survegn il rumantsch la medema posiziun sco emprima lingua sco il tudestg ed il talian.

 Stgalim da scola LI Dotaziun d'uras/remartgas

**Scol'auta
professionala da
pedagogia dal
Grischun (SAP GR)
www.pfh-gr.ch**

T/R/Ta La Scol'auta professionala da pedagogia dal Grischun (SAP) remplazza dapi il 2003/2004 il Seminari scolastic grischun (cun partizun rumantscha) e l'antieriura Scola da dunnas dal Grischun (cun partizun rumantscha ed in model per promover la furmaziun interculturala) a Cuira sco er la partizun dal Seminari scolastic a la Scola media d'Aschera. La SAP scolescha persunas per la scolina e la scola primara (studi da diplom) e porscha curs da perfecziunament a magistras e magisters, curs da stad, in'instrucziun en ina segunda lingua e curs da perfecziunament intensivs. Ultra da quai è activa questa scol'auta sin il champ da la perscrutaziun e dal svilup. Ils plans da studi generals per la scolaziun fundamentala a la SAP GR sa basan sin la Lescha davart la Scol'auta professionala da pedagogia dals 27-9-1998 (DG 427.200), sin la Lescha davart las scolas popularas dal chantun Grischun dals 26-11-2000 (DG 421.000) e sin cunvegns e reglaments interchantunals. Il rumantsch vegn resguardà commensuradain tant en las direcziuns da studi «scolina» (emprima lingua ed integraziun linguistica, segunda lingua chantunala) e «scola primara» (emprima lingua, segunda lingua chantunala) sco er en la direcziun da studi «didactica sectoriala resp. didactica dal rom a basa d'ina furmaziun professionala orientada tenor il plan d'instrucziun». Per il mument na cuntanscha la puschida en lingua rumantscha dentant betg quella da l'antierur Seminari scolastic e da l'antieriura Scola da dunnas. Dapi il matg 2002 s'occupa ina gruppa da lavur intensivmain cun las pussaivladads da resguardar adequatmain il rumantsch ed il talian a la SAP.

Pädagogische Fachhochschule Graubünden
Scuola universitaria pedagogica dei Grigioni
Scol'auta professionala da pedagogia dal Grischun

**Scola per
Linguistica
Applitgada (SLA)
(www.sal.ch)**

T/R/Ta Scola specialisada superiura per scolaziun e perfecziunament cun sedia a Turitg e filiala a Cuira. Stretga collavuraziun cun l'Institut per medias e comunicaziun (IMC) a Cuira (www.imkchur.ch). La SLA porscha ses studi preparatori sco er ses studis da prediplom e da diplom er en lingua rumantscha.

 Stgalim da scola LI Dotaziun d'uras/remartgas

Universitads T/ F/Ta/R Ina vasta purschida per studegiar la lingua e la litteratura rumantscha a l'Universitad ed a la SPF da Turitg (incumbensas d'instrucziun; dapi il 1985 professura extraordinaria per linguistica e litteratura rumantscha cun vacanza dal 1996 al 2001; assistentas ed assistents; www.unizh.ch/rose) ed a las universitads da Friburg (incumbensas d'instrucziun; dapi il 1991: professura ordinaria per filologia rumantscha; assistentas ed assistents; www.unifr.ch, fs-phil-rom@unifr.ch), da Geneva (professura ordinaria per linguistica e litteratura rumantscha; www.unige.ch/lettres/roman) e da Berna (en il rom da la linguistica cumparativa; www.roma.unibe.ch). L'Universitad da Friburg è la suletta universitad svizra che porscha rumantsch sco rom principal. Ultra dals students da romanistica furma ella ina gronda part dals magisters secundars e gimnasials da lingua rumantscha. Ensem cun la partiziun per la scolaziun da magisters da l'istitut pedagogic da l'universitad è vegnì elavurà in program da scolaziun per ils futurs magisters secundars e gimnasials rumantschs. A l'Universitad da Turitg pon ins studegiar rumantsch sco emprim e/u segund rom lateral.

LI = Lingua d'instrucziun, R = Rumantsch, T = Tudestg, F = Franzos, Ta = Talian

Tip da scola cun rumantsch sco lingua d'instrucziun (scola RLI)

Malgrà il num nun è la scola rumantscha tradiziunala (scola RLI) ina scola monolingua. I sa tracta plitost dad in dals systems da scola ils pli vegls e pli cumprovads. Cuntrari a la gronda part dals ulteriurs models da scola, ch'èn sa sviluppads a partir dals onns 1970 en consequenza da resultats da perscrutaziun positivs, è la bilinguitad da la scola rumantscha sa sviluppada plitost casualmain da la realitad politic-linguistica e culturala dal Grischun dal 19avel tschientaner. La scola rumantscha po pia vegnir considerada sco ina scola biligua creschida a moda natirala. Deplorablamain manca la scola rumantscha (scola RLI) anc oz en la plipart da las enumeraziuns da models da scola bilingua. Pir en ils onns 90 han ins renconuschì en connex cun ina retschertga che la scola RLI correspunda per gronda part als excellents models da scola bilingua, sco quai ch'els vegnan propagads p.ex. en Canada. La scola RLI ademplescha gist duas incumbensas fitg impurtantas: la realisaziun d'ina «ferma bilinguitad» e la garanzia d'ina «protecciun da la lingua minoritara».

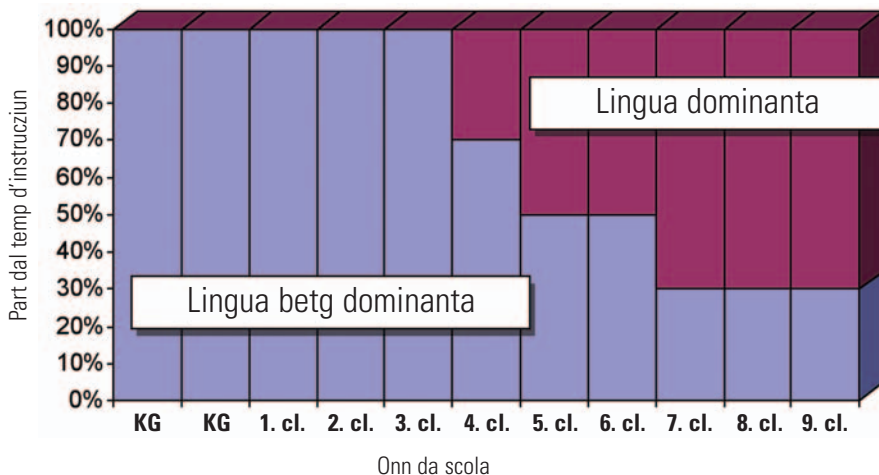
Bilinguitad

Tut ils absolvents da la scola RLI èn almain bilings, e quai independentamain da l'origin linguistic da las scholaras e dals scolars. Fin a la quarta classa succeda l'entira instrucziun en rumantsch. Da la quarta a la sisavla classa vegn il tudestg instrui sco rom, il rumantsch resta vinavant la lingua d'insrucziun. Tras l'immersiun totala tempriva «sfunsan» p.ex. ils scolars narumantschs en il rumantsch e n'emprendan uschia betg mo la lingua sco tala, ma acquistan er la materia betg linguistica en rumantsch e tras il rumantsch. Al nivel superiur da la scola populara daventa il tudestg la lingua d'insrucziun principala. Be anc ils roms rumantsch e biologia vegnan instruids en rumantsch. Questa midada da la lingua d'insrucziun pussibilitescha als scolars da lingua rumantscha l'immersiun en la lingua tudestga. Ina retschertga dal Fond naziunal svizzer ha pudì cumprovar empiricamain la gronda effizienz da la scola RLI per cuntanscher la bilinguitad rumantsch-tudestg.

Protecziun da la lingua

Ultra da l'acquisiziun d'ina ferma bilinguitad rumantsch-tudestga ha la scola RLI ina funcziun da protecziun eminentamain impurtanta per la lingua rumantscha. En scolina e da l'emprima fin a la quarta classa succeda l'insrucziun be en rumantsch. Per consequenza emprendan scolars narumantschs da bell'entschatta la lingua rumantscha. Questa concentrasiun tempriva ed intensiva sin la lingua betg dominante garantescha ina consolidaziun da las structuras linguisticas tar tut ils scolars participads e metta la basa per ina bilinguitad equilibrada, senza ch'il rumantsch vegnia memia baud e memia ferm sut pressiu da la lingua dominante tudestga. Plinavant garantescha quest proceder en in tschert senn che famiglias narumantschas sa sfadian pli fitg da s'integrar linguisticamain en il territori

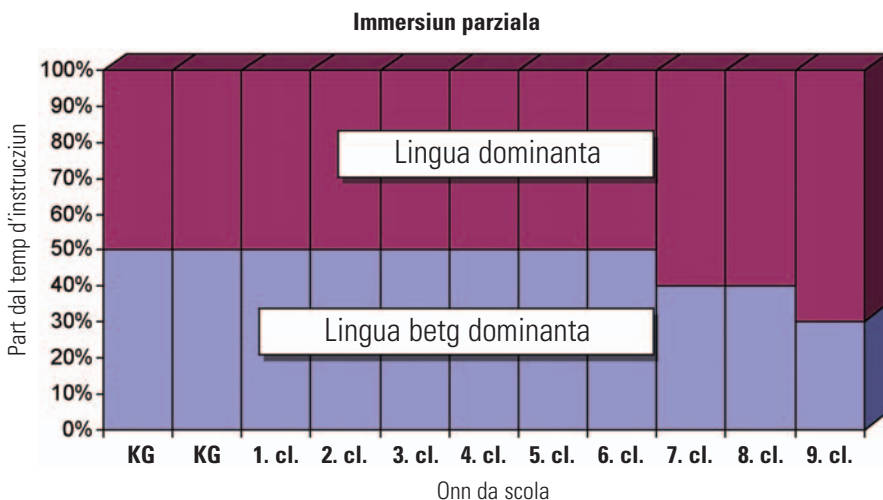
Immersiun totala tempriva

rumantsch. Malgrà che l'instrucziun da tudestg cumenza pli tard, cuntanschan ils absolvents da la scola RLI pli u main la medema competenza en la lingua tudestga sco lur collegas (monoling) dal Grischun tudestg – e quai cun l'effect secundar empernaivel ch'els cuntanschan questa competenza gist en duas linguas.

La scola RLI è creschida a moda organica. Ella n'è betg circumdada dal nimbus dal «nov» e n'è betg vegnida creada da geniturs u magisters interessads. Ella reflectescha simplamain la normalità, uschia che la populaziun e las autoritads n'èn betg u be pauc conscientas da posseder insatge ordvart prezios.

In'otra situaziun preschentan las furmas da la scola bilingua «pli modernas», stgaffidas p.ex. en connex cun il project da scola Samedan. Ellas survegnan en general dapli atenziun. La scola bilingua RLI (immersiun totala tempriva) è vegnida remplazzada en quest cas tras in sistem da scola cun immersiun parziala. Faussamain vegn considerata savens be questa furma sco «scola bilingua». Bain valan er scolas cun immersiun parziala tempriva sco fermes models da scola bilingua, ma ellas èn vegnidas concepidas en emprima lingua per linguas «grondas» e «fermas» (p.ex. franzos-englais), da maniera ch'ellas na pon betg u mo cun difficultad garantir la funcziun da protecziun necessaria per la lingua minoritara. Ins sto svair che las stentas da proteger la lingua minoritara sco er la dotaziun da las uras en questa lingua stuessan esser tant pli grondas, pli flavel ch'il status d'ina lingua minoritara è en il mintgadi. En cumparegliaziun cun las scolas RLI mussan ils novs models dentant savens in rinforzament da la lingua tudestga. Il fatg che l'instrucziun da tudestg cumenza uschè baud (per part gia en scolina) demotivescha en pli ils immigrants d'auters linguatgs da s'integrar linguisticamain.

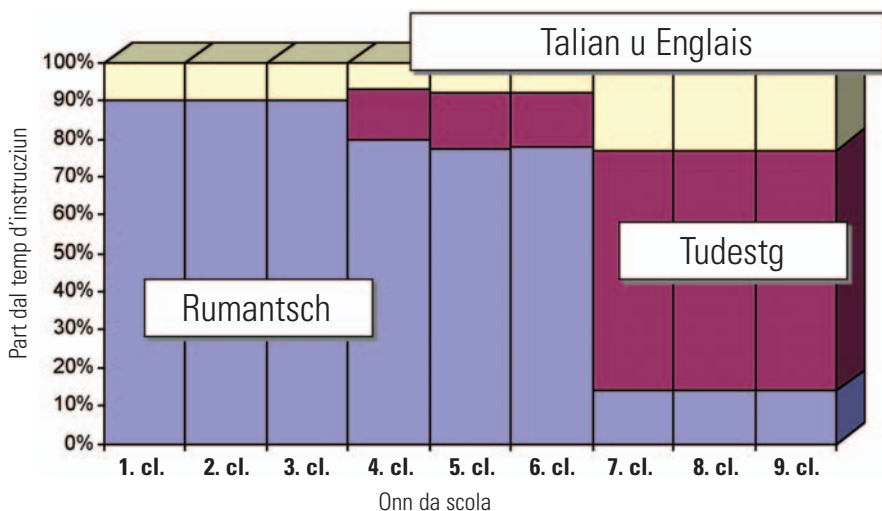

Questas reflexiuns na dastgan dentant betg far emblidar il fatg ch'ils pli novs models da scola bilingua cun in'immersiun parziala vegnan introducids per evitar menders scenaris. Uschia vegn la scola RLI adina dapli sut pressiu en insaquantas vischnancas al cunfin linguistic cun ina majoriad tudestga creschenta ch'ha insistì da introducir pli baud il tudestg sco lingua d'instrucziun u perfin da midar a la scola (monolingua) tudestga. La suletta soluziun è stada fin oz quella d'introducir la scola tudestga. Retschertgas en il rom dal project da scola Samedan han mussà che l'introducziun da la scola cun immersiun parziala ha promovì en la populaziun ina ferma conscienza per la bilinguitad, main marcanta en vischnancas cun rumantsch sco lingua d'instrucziun.

Per la scola RLI fiss imaginabel e realisabel er il pass da la bilinguitad a la trilinguitad. Enstagl da cumenzar pli baud cun l'instrucziun en tudestg, la lingua totalmain dominante, duessan las scolaras ed ils scolars emprender l'emprim ina lingua che na concurrenzescha betg directamain il rumantsch. Pussaivel fiss p.ex. in tip da scola che prevesess il talian u l'englais (ils emprims onns sco rom, pli tard a moda immersiva) a partir da las emprimas classas da la scola primara. Il talian e l'englais na muntan nagin privel direct per il rumantsch e pudessan render (anc) pli attractivas las scolas rumantschas. La scola rumantscha pudess senz'auter avair ses avegnir en la realisaziun da la trilinguitad.

Tip da scola RLI, in model per l'avegnir?

Cathomas 1998, 1999a, Cathomas & Carigiet 1997

Emprovas da scola bilingua

Ils plans d'instrucziun da la scola populara grischuna na cuntengan fin oz nagina regulaziun per scolas che vegnan manadas a moda bilingua en il senn d'ina immersiuin parziala (il cuntrari vala per l'immersiuin totala da la scola tradiziunalmain rumantscha). Quai pertutga scolas rumantschas situadas al cunfin linguistic tudestg-rumantsch. A quellas permettan ils novs plans d'instrucziun emprovas da scola cun in'immersiuin parziala.

Emprova da scola Samedan (Engiadin'Ota)

En ils onns 1996–2000 è vegnì realisada a Samedan in'emprova da scola cun la finamira da promover la bilinguitad rumantsch-tudestga en scolina ed en scola populara ed a medem temp da rinforzar e da proteger il rumantsch a moda efficazia. Il s uffants duain profitar da la plurilinguitad. Ins vul svegliar ina chapientscha linguistica pli gronda che po strusch vegnir cuntanschida tras in'instrucziun monolingua. En pli vul ins realisar in'equivalenza tranter il rumantsch ed il tudestg fin a la fin dal 9avel onn da scola (plurilinguitad equilibrada). A basa dals resultats positivs ha la Regenza grischuna dà il 2002 la permissiuin a la vischnanca da Samedan da manar sia scolina e sia scola populara definitivamain a moda bilingua. Dal reminent: la «scoula cumünela» da Samedan è la suletta scola populara en Svizra cumplettaimain bilingua.

Emprova da scola Puntraschigna (Engiadin'Ota)

A partir da l'onn da scola 2003/04 ha er la vischnanca da Puntraschigna en Engiadin'Ota introduci in model da scola biling (decisiun communal da 18-3-2003 a basa d'in conclus da la Regenza dals 11-4-2003). Quel è dentant main consequent che quel da Samedan. Las finamiras da las duas vischnancas èn identicas.

Emprova da scola Cuira

In ulteriur project da scola bilingua, accumpagnà scientificamain, ha lieu en la Scola da la citad da Cuira dapi l'entschatta da l'onn da scola 2000/01: scolaras e scolars en duas classas particularas vegnan instruids en lingua tudestga e taliana, en in'autra classa en lingua tudestga e rumantscha. Il resultats da fin uss èn positivs. L'onn da scola 2003/04 han 36 scolaras e scolaras da l'emprima fin a la quarta classa frequentà l'instrucziun bilingua a Cuira.

Instrucziun da linguas estras al stgalim primar e superiur

Il 2001 ha il Cussegl grond dal chantun Grischun decidì da determinar las linguas d'instrucziun en tut las regiuns linguisticas a moda identica (a partir da l'onn da scola 2002/03):

- ina lingua chantunala sco lingua d'instrucziun (1.–9. cl.)
- in'ulteriura lingua chantunala sco emprima lingua estra obligatoria (4.–9. cl.)
- instrucziun d'englais obligatoria (7.–9. cl.)
- purschidas spezialas en il sectur dals roms d'elecziun per quellas linguas naziunalas (tr.a. il franzos) che na vegnan betg purschidas sco roms obligatoris (7.–9. cl.).

«L'Arch San Martin»: in cudesch da scola per la 1. classa.

En las scolas da lingua rumantscha è il rumantsch la lingua d'instrucziun al stgalim primar, il tudestg l'emprima lingua estra; al stgalim superiur è il rumantsch obligatori sper il tudestg e l'anglais. Al stgalim primar da scolas da lingua tudestga po il rumantsch er vegnir tschernì sco segunda lingua. Pliras vischnancas en il territori tradiziunalmain rumantsch, ch'han tschernì il tudestg sco lingua d'instrucziun, fan diever da questa pussaivladad: San Murezzan, Bravuogn, Surava, Vaz/Lai, Ziràn, Andeer, Razén, Domat, Flem, Glion. Ina vischnanca da lingua tudestga, Sursaissa, ha introduci il rumantsch sco emprima lingua estra, entant che las vischnancas da Samignun e da Val, domaduas situadas al cunfin lingusitic rumantsch-tudestg, han preferì il talian. Duas vischnancas rumantschas cun scola primara tudestga (Sched e Veulden) ed ina vischnanca tudestga (Valendau), che instrueschan rumantsch sco segunda lingua, han remplazzà en ils onns 2001 – 2003 quella lingua tras il talian. Ellas sa refereschan al nov concept da linguas chantunal che prevesa l'instrucziun da talian obligatoria al stgalim superiur da la scola populara.

Il center didactic online da la CGL

L'onn 2002 ha la Conferenza Generala Ladina (CGL), l'uniun da magistras e magisters da l'Engiadina e da la Val Müstair, installà in center didactic online che renda accessibel meds d'instrucziun moderns, material didactic actual ed attractiv sco er ideas per l'instrucziun creativa (www.rumantsch.ch > didacta > cgi).

«Valischa per emprender da leger» per la Surselva

Il Center da competenza e management (CCM = post da collavuraziun regiunala da la Lia Rumantscha per la Surselva) a Laax ha realisà ina «valischa per emprender da leger» per las scolas primaras en Surselva. I sa tracta d'ina valischa cun gieus rumantschs che duai (puspè) intermediar als uffants il plaschair d'emprender la lingua rumantscha. La basa da quest project è ina lavur da diplom da trais studentas dal Seminari per pedagogia curativa Turitg (SPC) ch'han inoltrà il 2001 in prototip d'ina valischa per emprender da leger.

Litt: Baker, C. Pyrs Jones, S., *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1998; Carigiet, W./Cathomas, R., *Immersion – und kaum einer merk't's. Von der Zweisprachigkeit der SchülerInnen romanischsprachiger Schulen*, in: *Babylonia, Schweizerische Zeitschrift für Sprachenlernen und Sprachunterricht*, Fondazione Lingue e Culture, Comano 1997; Gregori, G. P., *Romanisch vor und nach der Mittelschulreform*, in *Babylonia* 6 (1998), 57 – 58; P. Engi, *Die Volksschule im dreisprachigen Kanton GR*; www.punts-info.ch/organisationen/organisation_ErziehungGR.htm.